

УДК: 316.454.52-057.874:616.89

©Могильова Н.М., 2013 р.

Н.М. Могильова

Донбаський державний педагогічний
університет, м. Слов'янськ

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Розкрито організаційне забезпечення дослідження навчання дітей із загальним недорозвиненням мовлення спрямоване на усунення мовленнєвого дефекту, а також на попередження можливих труднощів у засвоєнні шкільних знань, обумовлених мовленнєвим недорозвиненням. Основним завданням дослідження є навчання дітей самостійному висловлюванню, формуванню вербальних засобів спілкування.

Ключові слова: діти із загальним недорозвиненням мовлення, комунікативний розвиток першокласників, мовленнєвий дефект, спілкування.

Н.Н. Могилева

ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КОМУНІКАТИВНОГО РАЗВИТИЯ ПЕРВОКЛАССНИКОВ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ ВЕЩАНИЯ

Раскрыто организационное обеспечение исследования обучения детей с общим недоразвитием речи, направленное на устранение речевого дефекта, предупреждение возможных трудностей в усвоении школьных знаний, обусловленных речевым недоразвитием. Основной задачей исследования было обучение детей самостоятельному высказыванию, формированию вербальных средств общения.

Ключевые слова: дети с общим недоразвитием речи, коммуникативное развитие первоклассников, речевой дефект, общение.

Н.Н. Mogilyova

THE ORGANIZATIONAL SUPPORT OF INVESTIGATION OF FIRST FORMERS' COMMUNICATION DEVELOPMENT WITH THE GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT.

The organizational support of investigation of learning of children with the general speech underdevelopment, aiming at elimination of speech defect and prevention of possible difficulties on digesting of knowledge, conditional on speech underdevelopment is disclosed. The main task of investigation is children teaching of independent expression, forming of verbal ways of communication.

Key words: children with the general speech underdevelopment, first formers' communication development, speech defect, communication.

Соціально-економічний розвиток України на сучасному етапі зумовлює визначення нових пріоритетів і перспектив розвитку спеціальної освіти та висуває високі вимоги до змісту навчання дітей з особливими потребами, до розробки но-

вих технологій психолого-педагогічної корекції властивих їм порушень. Зокрема це стосується вихованців із досить поширеною патологією психофізичного розвитку – загальним недорозвиненням мовлення, специфіка якого полягає в системному порушенні видів і форм мовлення. У теперішній час розроблені, впроваджені в практику й адаптовані до різноманітних типів логопедичних установ науково обґрунтовані системи корекційного навчання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Характер корекційного впливу і вибір методичних прийомів залежать від того, які ланки мовленнєвої системи потребують першочергової корекції і формування. По відношенню до дітей, які мають переважні порушення мовних засобів, на перший план висувається систематичне формування лексико – граматичної системи та зв'язного мовлення. Вичленовування завдань розвитку мови носить умовний характер, так як в роботі з дітьми вони тісно пов'язані.

Аналіз дослідження. У теперішній час найбільш повно представлені системи корекційного виховання і навчання у варіативних програмах О.Є. Грібова, С.О. Миронової, В.В. Тарасун, Т.В. Туманова, Т.Б. Філічевої, Г.В. Чиркіної, Н.О. Чевельової, та ін., у яких надано загальну стратегію корекції мовлення дитини, що визначається типом провідного (первинного) дефекту в структурі мовленнєвого порушення [3, 5]. Автори програми підкреслюють, що весь процес корекційного навчання має чітку комунікативну спрямованість. Елементи мовної системи, які засвоюються, повинні включатися у безпосереднє вербальне спілкування. Важливо навчити дітей застосовувати відпрацьовані вербальні засоби в аналогічних або нових ситуаціях, творчо використовувати отримані навички в різних видах діяльності, розвиваючи у дітей здатність застосовувати сформовані вміння і навички зв'язного мовлення у різних ситуаціях спілкування. Що сприяє створенню сприятливих умов спілкування дитини з однолітками. Протягом довготривалого часу у дитини необхідно формувати вербальні засоби спілкування на основі ознайомлення з навколишнім світом, яке є найважливішим джерелом мовленнєвого розвитку дітей [2, 4].

Отже, виховання і навчання дітей із загальним недорозвиненням мовлення спрямовані на усунення мовленнєвого дефекту, а також на попередження можливих труднощів у засвоєнні шкільних знань, обумовлених мовленнєвим недорозвиненням. Програми насичені роботою з формування лексики, граматики, зв'язного мовлення. Основним завданням роботи є навчання дітей самостійному висловлюванню, формуванню вербальних засобів спілкування. У той же час, згідно за Л.С. Виготським, мовлення людини, її мовленнєва діяльність розвивається настільки, наскільки вона реалізує спілкування між людьми, їх взаємодію [1]. Мовлення тільки тоді є засобом спілкування, коли застосовується безпосередньо у спілкуванні дитини з однолітками і дорослими. Для ефективного розвитку вербальних засобів спілкування, дитину із загальним недорозвиненням мовлення необхідно ввести в різні комунікативні ситуації (різні умови спілкування, види діяльності), призвела до необхідності організації та проведення експериментального дослідження.

Мета статті. Експериментальне визначення особливостей та рівня комунікативного розвитку першокласників із загальним недорозвиненням мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення особливостей комунікативного розвитку першокласників із загальним недорозвиненням мовлення передбачало організацію експериментальної роботи в два етапи:

на першому етапі здійснювалася розробка програми констатувального експерименту. Були виділені критерії та показники, описані рівні комунікативного розвитку дітей. З їх урахуванням підібрані й адаптовані діагностичні процедури;

другий етап включав безпосереднє дослідження рівня комунікативного розвитку дітей з нормою мовного розвитку та ЗНМ, аналіз отриманих даних і виділення якісних особливостей комунікативного розвитку першокласників із загальним недорозвиненням мовлення.

Нами було проведено порівняльне вивчення комунікативного розвитку першокласників із загальним недорозвиненням мовлення і нормальним

мовленнєвим розвитком, які навчаються в загальних та спеціальних освітніх установах. Усього в експерименті, взяло участь 240 дітей, з них із загальним недорозвиненням мовлення – 120 осіб. В результаті аналізу даних, отриманих при дослідженні усного мовлення першокласників, ми виділили дітей (120 осіб) мають висновок психолого-педагогічної комісії про наявність у них загального недорозвинення мовлення II-III рівня. Всі діти, які беруть участь в експериментальному вивченні, були кваліфіковані як діти з нормальним інтелектуальним розвитком. Вік досліджуваних дітей: 5,11-7,7 років. Для порівняння у дослідження була включена група дітей (120 осіб) того ж віку з нормальним мовним розвитком.

Для подальшого вивчення, ми виділили ряд критеріїв комунікативного розвитку, ґрунтуючись на аналізі літератури., що відображають внутрішню структуру комунікативної діяльності:

1. Мотиваційно-ціннісний – наявність у дітей високої мотивації спілкування, установки на оволодіння комунікативними вміннями;
2. Когнітивний – ступінь засвоєння дітьми знань про норми і правила спілкування з дорослими й однолітками у різних комунікативних ситуаціях;
3. Діяльнісний – ступінь оволодіння способами організації комунікативного акту, вміннями і навичками, необхідними для його успішної реалізації, здатність до оперування цими вміннями і навичками у різних комунікативних ситуаціях;
4. Оціночний – ступінь сформованості рефлексивних умінь результатів своєї комунікативної діяльності.

Безпосереднє використання наведених критеріїв вимагає розкриття їхнього змісту у конкретних показниках. З урахуванням віку досліджуваних і недостатності мовленнєвого розвитку першокласників із ЗНМ у якості показників нами були виділені поведінкові характеристики, які відображають рівень розвитку запропонованих критеріїв. Спираючись на них, зроблено порівняння комунікативного розвитку першокласників з нормальним і порушеним мовленням більш об'єктивно,

так як мінімізовано відображення у показниках власне мовленнєвого порушення (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії і показники комунікативного розвитку дітей

Критерії	Показники
Мотиваційно-ціннісний	<ul style="list-style-type: none">• Дитина здатна до встановлення дружніх стосунків.• Дитина проявляє готовність до колективних форм діяльності.• Дитина уважна до інтересів і цінностей тих, з ким спілкується.• Дитина вміє знайти продуктивний конструктивний вихід із конфліктної ситуації.
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none">• Дитина здатна до встановлення адекватних рольових стосунків із педагогами й дітьми на заняттях і поза занять.• Дитина проявляє увагу до дорослого й однолітка, прагне до співробітництва.
Діяльнісний	<ul style="list-style-type: none">• Дитина доволіно регулює свою поведінку у різних ситуаціях взаємодії.• Дитина володіє засобами спілкування.• Дитина здатна стримувати мимовільні емоції та бажання.• Дитина проявляє самостійність у пізнавальній та соціальній діяльності.
Оціночний	<ul style="list-style-type: none">• Дитина аналізує свою діяльність і співвідносить свої думки та дії з думками й оцінками оточуючих.

На підставі наведених критеріїв і показників нами були виділені рівні комунікативного розвитку першокласників. При виділенні рівнів ми спиралися на опис комунікативного розвитку дітей з нормою, приймаючи характерні для них особливості за еталон, вікову норму (високий рівень). Враховуючи той факт, що діти із ЗНМ самостійно не досягають високого рівня комунікативного розвитку, за ступенем наближення до нього були виділені інші рівні комунікативного розвитку.

При виділенні рівнів комунікативного розвитку, особлива увага приділялася необхідності співвіднесення його протікання у сфері спілкування як з дорослими, так і з однолітками. Так для першокласників із високим рівнем комунікативного розвитку характерний гармонійний розвиток в сферах спілкування з дорослими й однолітками.

При рівні комунікативного розвитку вище за середній дитина демонструє достатній рівень розвитку в сфері спілкування з дорослими, але відчуває істотні труднощі у сфері спілкування з однолітками. Діти із середнім рівнем комунікати-

вного розвитку демонструють наявність труднощів як у сфері спілкування з дорослими, так і при спілкуванні з однолітками. У першокласників із низьким рівнем комунікативного розвитку спілкування з дорослими і однолітками виявляється недостатньо сформованим (табл. 2).

У тих випадках, коли дитина демонструвала близькі рівні відразу за двома критеріями (наприклад, за діяльнісним і когнітивним критеріями дитина демонструвала високий рівень, а за оціночним і мотиваційно-ціннісним – середній), ми оцінювали комунікативний розвиток на користь більш високого рівня. При цьому ми спиралися на точку зору В.І. Лубовського про те, що: «... краще недооцінити ступінь вираженості порушення, чим переоцінити, тобто краще завжди припускати наявність у дитини більш високих потенційних можливостей» [6, с. 433].

Таблиця 2

Рівні комунікативного розвитку дітей

Рівні	Високий	Вище за середній	Середній	Низький
	Критерії	Критерії	Критерії	Критерії
Мотиваційно-ціннісний	Володіння прийомами і навичками ефективного міжособистісного спілкування з дорослими й однолітками: встановлення дружніх стосунків, готовність до колективних форм діяльності, уважність до інтересів і цінностей тих, із ким спілкуються; вміння знайти продуктивний конструктивний вихід з конфліктної ситуації.	Оволодіння прийомами і навичками ефективного міжособистісного спілкування з дорослими та недостатньо гнучкими способами встановлення міжособистісного спілкування з іншими дітьми; вміння діяти у діяльності спільно та йти на компроміси.	Недостатнє володіння навичками встановлення міжособистісного спілкування з дорослими й однолітками, невміння будувати процес спілкування у колективній діяльності.	Недостатнє володіння навичками встановлення міжособистісного спілкування з дорослими, нерозуміння почуттів і сенсу поведінки однолітаків. Страх, пов'язаний із відмовою у спілкуванні. Невміння встановлювати контакти з однолітками. Відсутність уміння узгоджувати свої дії з потребами партнера.
Когнітивний	Встановлення адекватних рольових стосунків з педагогами й дітьми на заняттях і поза заняттях. Виявлення співпраці та поваги до дорослого й однолітка.	Уміння вступати в контакт з педагогом. Виявлення бажання співпрацювати та обговорювати з ним результати своєї діяльності. Зазнає труднощів у спілкуванні з однолітками, долає їх з допомогою вчителя.	Невміння вступати у рольову взаємодію з педагогом та однолітками. Переважання зовнішнього спонукання до співпраці з ним.	Відсутність бажання спілкуватися з педагогом та однолітками. Невміння співвідносити свої рольові дії з діями педагога.
Діяльнісний	Володіння мовленнєвими і не мовленнєвими засобами спілкування	Спостерігається деяке обмеження у використанні засобів спілкування	Дитина використовує мовленнєві засоби спілкування	Переважають не мовленнєві засоби спілкування

	вими засобами у спілкуванні з дорослими та однолітками. Довільна регуляція поведінки й природньої рухової активності у різних ситуаціях спілкування. Стримування мимовільних емоцій і бажань. Самостійність у пізнавальній та соціальній діяльності.	станні мовленнєвих засобів у спілкуванні з дорослими та однолітками. Виявлення елементів довільності у поведінці, здатність порівнювати її з діями та вчинками інших людей.	соби при наявності зовнішнього спонукання з боку дорослого, намагається використовувати їх у спілкуванні з однолітком. Знає правила моральної поведінки.	вання з дорослим та однолітком. Поверхове уявлення про правила поведінки в суспільстві дорослих та однолітків. Відсутність здатності стримувати мимовільні емоції та бажання.
Оціночний	Здатність аналізувати свою діяльність і співвідносити свої думки і дії з думками та оцінками оточуючих. Самооцінка адекватна віку.	Схильність аналізувати результати своєї діяльності. Самооцінка часто будується з урахуванням думки іншої людини (дорослого).	Здатність оцінювати свою діяльність та поведінку низька. Самооцінка залежить від оцінки дорослих і, перш за все, від батьків.	Байдужість до оцінки своєї діяльності. Самооцінка неадекватна віку.

З урахуванням виділених критеріїв і показників, з метою діагностики комунікативного розвитку старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення були підібрані й адаптовані діагностичні процедури.

З метою вивчення комунікативного розвитку першокласників у сфері спілкуванні з дорослими були використані методики «Переказ казки» (Г.О.Урунтаєва, Ю.О. Афонькіна) і «Бесіда» (М. М. Алексєєва, В. І. Яшина). У сфері спілкування з однолітками - методика «Рукавичка» (Г.О. Урунтаєва, Ю.О. Афонькіна). В обох випадках діагностика доповнювалася спостереженням та експертним аналізом. Загалом, програму діагностичного дослідження можна представити таким чином (таблиця 3): мотиваційно-ціннісний критерій – методика «Переказ казки» Г.О. Урунтаєва, Ю.О. Афонькіна, діагностична таблиця з вивчення спілкування з дорослими у ході спостереження за дітьми у повсякденному житті, анкетна методика для вихователів «Ставлення дитини до чужого дорослого»; когнітивний – методика «Бесіда» М.М. Алексєєва, В.І. Яшина, спостереження за дітьми у повсякденному житті, анкетна методика для вихователів; діяльнісний – методика «Рукавичка» Г.О. Урунтаєва, Ю.О. Афонькіна, діагностична таблиця з вивчення спілкування з однолітками у ході спостереження за дітьми у повсякденному житті, анкетна методика для батьків «Що заважає у спілкуванні з дитиною?»; оціноч-

ний – методика вивчення самооцінки «Драбинка», діагностична таблиця з визначення характеру взаємостосунків дітей у ході спільної діяльності.

Дослідження комунікативного розвитку першокласників передбачало включення в діагностичну програму, окрім методик, спостереження за спілкуванням та аналіз. Необхідність такої організації діагностики пояснювалася тим, що першокласники з порушеннями мовлення ситуційно залежні від дій і висловлювань дорослого (експериментатора). Найчастіше питання і завдання дорослого адресовані дітям провокують певні відповіді, висловлювання та дії, невідповідні актуальному рівню комунікативного розвитку дитини. Тобто дитина буде демонструвати в даній ситуації зону свого найближчого розвитку. У процесі спостереження за безпосереднім спілкуванням дітей з дорослими і однолітками, можна описати картину реальної взаємодії, життя дитини в природних для неї умовах (у процесі різних видів діяльності).

Експертний аналіз також виявився незамінним, тому що інформація, отримана від вчителів, вихователів та батьків дозволила оцінити комунікативну поведінку дитини в ситуаціях недоступних для безпосереднього спостереження (вдома, при організації режимних моментів і т.д.). Для батьків була розроблена анкетна методика «Що заважає в спілкуванні з дитиною?», спрямована на виявлення труднощів спілкування дитини з іншими людьми. В анкеті даються варіанти відповідей (відсутність навичок спілкування, негативне ставлення до інших, невпевненість у собі, уразливість і т.д.). Батьки оцінюють причини, які найбільш часто зустрічаються, що ускладнюють спілкування дитини з іншими людьми (дітьми і дорослими) і фіксують у протоколі за умовною шкалою в балах.

Для вивчення особистісної поведінки та порушень спілкування дітей із загальним недорозвиненням мовлення використовувалося анкетування педагогів. Відповіді аналізувалися за такими показниками:

- які труднощі в спілкуванні є більш вираженими;
- характер та різноманітність форм і методів формування навичок спілкування;

- загальний висновок про причини виникнення труднощів у спілкуванні дітей даної категорії з однолітками й дорослими.

Висновки. Таким чином, комплексне використання запропонованих методик дозволило повністю реалізувати запропоновану програму психологічної діагностики комунікативного розвитку першокласників із загальним недорозвиненням мовлення. Що, у свою чергу, дасть можливість представити комунікативний розвиток дітей із загальним недорозвиненням мовлення, спираючись на виділені критерії та показники, охарактеризувати специфічні особливості комунікативного розвитку даної категорії дітей.

Список літератури

1. Выготский Л.С. Мышление и речь: [Психологические исследования] / Л.С. Выготский. – М.: Лабиринт, 1996. – 414с.
2. Грибова О.Е. Проблемы реализации коммуникативного подхода в обучении детей с тяжелой речевой патологией / О.Е. Грибова // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2002. – № 2. – С. 12-18.
3. Піроженко Т.О. Мовленнєвий розвиток дошкільників, що виховуються в закладах різного типу освіти / Т.О.Піроженко // Актуальні проблеми психології. Т.ІУ.Проблема розвитку дошкільника в інноваційних системах виховання. Збірник наукових статей./За загальною редакцією проф. С.Д.Максименка та С.Є.Кулачківської. – К.: Нора-прінт, 2002. – С. 37-51.
4. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод навчання писемного мовлення: письмо «з одного розчерку» / В.В. Тарасун // Дефектологія. – 2002. – №2.
5. Филичева Т.Б. Дети с общим недоразвитием речи. Воспитание и обучение / Т.Б. Филичева, Т.В. Туманова. – М.: «Гном-Пресс», 1999. – 80 с.
6. Специальная психология: Учебное пособие для вузов / Под ред. В.И.Лубовского. – М.: Академия, 2003. – 465 с.